

ГАНЧЕВЪ АЛ.,
полковникъ о. з.

България предъ Свѣтовната война.

(Стопански и политическо-културенъ животъ).

Общи сведения.

Общи сведения.—Пространство и население.—Преди за почването на Балканската война, въ 1912 год., Царство България имаше повърхность 96,345·500 кв. клм. Следъ войнитѣ презъ 1912 и 1913 години България изгуби по силата на Букурещкия договоръ за миръ 7,695·800 кв. клм. (отстъпени на Ромъния), а придоби отъ Турция презъ 1913 година 23,187·167 кв. клм. и презъ м. октомврий 1915 година още 2,587·611 кв. клм. — по течението на р. Марица. Така че, когато България се намѣси въ Свѣтовната война, тя владѣеше 114,424·508 кв. клм. територия, или съ 18,079 кв. клм. повече отколкото имаше при започването на Балканската война въ 1912 година.

Населението на България къмъ срѣдата на 1912 година възлизаше на 4,432,427 жители, отъ които 2,253,649 мъже и 2,178,778 жени, при срѣдна гжстота на квадратенъ километъръ 45·7. Въ 1915 година — два месеца преди намѣсата на България въ Свѣтовната война — населението въ Царството бѣше 4,930,151 жители, отъ които мъже 2,484,122 и жени 2,446,029, при срѣдна гжстота 43·6 души.

Въ сравнение, следователно, съ Балканската война, при намѣсата на България въ Свѣтовната война територията ѝ бѣше въ повече съ 18,079 кв. клм., а населението — съ 497,724, или, ако се прибави и населението по долината на р. Марица, присъединено къмъ България презъ 1915 година, — съ повече отъ половина милионъ жители. Но трѣбва сжщо така да се добави, че, докато гжстотата на населението презъ 1912 година бѣше 45·7, то спадна на 43·6 презъ 1915 година. Нуждно е още да се отбележи, че докато разликата презъ 1912 година между мъже и жени бѣше 74,871 въ полза на мъжкия полъ, въ 1915 година тая разлика спадна на 38,093, макаръ

общо населението да се бѣше увеличило съ половинъ милионъ жители. Това намаление на мъжетѣ се обяснява съ загубитѣ въ хора, които България понесе въ войнитѣ презъ 1912 — 1913 години. Това е и загуба въ работна рѣжа.

Усилия да се ликвидира съ разходитѣ презъ дветѣ войни отъ 1912 — 1913 години и дълговитѣ тежести следъ тия войни—Независимо отъ свърхсмѣтнитѣ кредити, отпущени на Министерството на войната презъ периода на Балканската и Междусъюзническата войни за посрещане нуждитѣ на сѣщитѣ, които кредити бѣха стигнали сумата 322,260,610 лв. зл., разрешени бѣха още следнитѣ такива следъ войнитѣ:

1) За изплащане разни доставки отъ Русия; за неизплатени други доставки; за заплатата на офицеритѣ, подофицеритѣ и войницитѣ; за изплащане митата на доставени предмети за армията презъ войнитѣ общо : 33,722,000 зл. лв. и

2) Свѣрхсмѣтенъ кредитъ, разрешенъ на Министерството на финанситѣ за изплащане реквизицията презъ дветѣ войни (1912 и 1913 год.) — 150,000,000 зл. лв.*)

По такъвъ начинъ при подписването на Букурещкия миръ общиятъ дългъ на България се възкачи на 1,263,000,000 зл. лева и увеличи съ 86 зл. лв. държавната дългова тежестъ на всѣки отдѣленъ жителъ, а годишния анюитетъ на държавнитѣ дългове, който презъ 1912 година съставляше 19.6% отъ общия разходенъ бюджетъ на Държавата, нарастна за 1914 година на 28.40% при общъ разходенъ бюджетъ 257,000,000 зл. лв.

По такъвъ начинъ дветѣ войни, които България води презъ годинитѣ 1912 и 1913, удвоиха държавния дългъ на страната и разстроиха стабилизиранитѣ до тия войни български финанси, като предизвикаха небивала дотова време камбиална криза.**)

Изплащане взетитѣ по реквизиционенъ и други начини материали и предмети презъ време на Балканската война.

—По силата на гласувания презъ 1914 год. Законъ за изплащане реквизицията***) и изработения за целта правилникъ, взети бѣха нуждитѣ мѣрки, щото всичко иззето отъ населението за нуждитѣ на армията отъ 17./30. септемврий 1912 година до 1./14. августъ 1913 година срещу издадени реквизиционни квитанции да бжде навреме изплатено. Това изплащане стана по следнитѣ три начини: 1) съ прехващане вземанията

*) Утвърденъ бѣ съ Указъ № 59 отъ 5./18. августъ 1914 г. и единъ свѣрхсмѣтенъ кредитъ отъ 50,000,000 лв. зл., разрешенъ на Министерството на войната за нужди на армията още презъ 1912 год., но сумата по този кредитъ бѣше изразходвана презъ време на Свѣтовната война.

**) Курсътъ на българския левъ срещу Парижъ достигна до 115.70 лв. за 100 франц. франка.

***) Държавенъ вестникъ, бр. 191 отъ 13./26 августъ 1914 год.

на държавата, произходящи отъ прѣки данъци, изпълнителни листове и глоби, останали за събиране въ деня, когато реквизиционнитѣ квитанции подлежеха за изплащане; 2) въ брой и 3) въ 6% държавни облигации съ курсъ по номиналната имъ стойностъ.

Изплащането на реквизицията, както и издаването на облигациитѣ ставаше отъ Управлението на държавнитѣ дългове при Министерството на финанситѣ. По отношение срока, въ който трѣбваше да се извърши изплащането, Законътъ задължаваше лицата, притежатели на реквизиционни квитанции, да ги представятъ за изплащане най-късно петъ години отъ влизането на сѣщия въ сила (до 1-и септемврий 1919 година), ако квитанциитѣ сж издадени преди въпросния Законъ; ако ли квитанциитѣ сж издадени следъ Закона, то — въ срокъ петъ години отъ деня на издаването имъ. Непредставенитѣ следъ тия дати реквизиционни квитанции за изплащане ще се смѣтатъ за просрочени, и стойността имъ остава въ приходъ на Държавното съкровище.

Поради неправилното прилагане Закона за реквизицията и Правилника къмъ него, както и поради непълноти и неяснотъ въ текста, следствие несрѣчността и неподготвеността на голѣма частъ отъ персонала, създаде се негодуване отъ страна на гражданитѣ, мнозинството отъ които се смѣташе за оцетено. Появиха се по такъвъ начинъ голѣмъ брой спорове, които още повече забавиха навременното изплащане на реквизицията и усложниха работата.

И, макаръ че следъ войнитѣ нуждата отъ пари всрѣдъ населението да бѣше голѣма, Държавното съкровище, поради изброенитѣ причини можа да изплати срещу реквизиранитѣ отъ населението преди дветѣ войни, добитъкъ, материали и предмети, само една съвсемъ незначителна частъ отъ реквизицията. Така, до края на 1914 година бѣше изплатена сумата 1,864,831.63 зл. лв. и презъ следната 1915 год. — 29,059,681.64 зл. лв. Останалитѣ свои задѣжания къмъ населението по реквизицията презъ Балканската и Междусъюзническата войни Държавата продължи да изплаща и презъ Свѣтовната война.

По-бързо ставаше изплащането на разходитѣ по другитѣ свѣрхсмѣтни кредити, защото това изплащане се извършваше само срещу представени разписки, като нуждитѣ документи за издаване платежни заповѣди и оформяване разходитѣ ставаше следъ изплащането. По такъвъ начинъ още презъ 1912 и 1913 г. бѣха изплатени респективно 76,280,000 и 188,900,000 зл. лв. а презъ 1914 год. — 14,480,000 зл. лв., или за три години — 279,660,000 зл. лв., а до намѣсата на България въ Свѣтовната война — още 2,795,746 зл. лв.

Това сравнително по-бързо изплащане срещу обикновенитѣ разписки внесе известно успокоение, но все пакъ бавната система, практикувана при изплащането на реквизицията, подби

до известа степен авторитета на държавата и разколеба значително довѣрието на собственика и производителя към реквизиционната система.

Намаленото производство съот немането на Добруджа. — Наредъ съ настѣпилитѣ следъ Букурещкия договоръ за миръ политически затруднения следваха и стопански такива. Въ войнитѣ презъ 1912—1913 година бѣха изразходвани всички хранителни и други запаси, а новата политическа обстановка, която заграждаше България отъ всички страни съ недружелюбно настроени къмъ нея съседи, спрѣ за известно време и нейното стопанско развитие.

Отъ друга страна, съ откъснатата и дадена на Ромѣния българска Добруджа, България загуби 8% отъ най-плодородната си земя и 6% отъ земеделското си население. Добруджа бѣше страната на едритѣ стопанства въ България, особено околитѣ Балчишка и Добричка. Докато въ цѣла България на едно стопанство се падаха срѣдно по 43 декара, въ Добричка околия на сжщото семейство се падаха по 146 декара, а въ Балчишка — 293 декара земя. Отъ 2,511 стопанства въ България, които притежаваха повече отъ три плуга, въ Балчишка околия имаше 100 такива или 16·8%, а въ Добричка — 49 или 8·2%.

Отъ 3,874 стопанства, които имаха отъ шесть до осемъ коня, 436 или 11·3% се падаха на Добричка околия, 286 или 7·4% — на Балчишка, 250 или 6·5% — на Силистренска и 110 или 2·8% — на Тутраканска околия, или всичко въ четиритѣ околии — 1,082 стопанства, които съставятъ 28% отъ тѣзи стопанства въ цѣла България.

Отъ 1661 едри стопанства, които имаха деветъ и повече коня, на Балчишка и Добричка околии се падаха 569 стопанства, което съставяше 34·2% отъ всичкитѣ такива стопанства въ цѣла България.

Отъ 1896 стопанства, които притежаваха отъ седемъ до осемъ вола, на споменатитѣ две околии се падаха 589 или 31·1% отъ тѣзи стопанства въ България, а отъ 1243 стопанства съ деветъ и повече волове и биволи, 62·8% се падаха на сжщитѣ две околии!

Въ сжщата тая Добруджа най-много бѣха въведени земеделскитѣ машини. Отъ 1167 сѣячки въ цѣла България, въ Добричка и Балчишка околии имаше 466 или 39·9%; отъ 7778 жетварки тѣ имаха 2166 или 27·8% и отъ 1112 вършачки на тѣзи две околии се падаха 232 или 20·9%. Една сѣячка въ Балчишка и Добричка околии се падаше на 1186 декара земя, когато въ останала България една сѣячка се падаше на 47,030 декара! Една жетварка се падаше на 1333 декара, когато въ останалата частъ — на 5870 декара, и една вършачка — респективно, на 12,420 декара и 37,460 декара. И тѣй, про-

порционално на работната земя, въ Добруджа имаше около осемъ пѣти повече сѣячки, четири и половина пѣти повече жетварки и три пѣти повече вършачки, отколкото въ останала България, изобщо. Откъснатата бѣше, следователно, не само най-плодородната област, но и най-модерно обработваната площъ отъ българската земя съ единъ грамаденъ земеделски инвентаръ.

Наредъ съ тая загуба, на България бѣше отнетъ и първия ѝ овцевъденъ районъ. Отъ 1730 стопанства, които имаха отъ 201 до 500 овци и кози, 485 или 28·1% и отъ 194 едри стопанства въ България съ повече отъ 500 овци и кози, 120 или 61·8% се падаха само на дветѣ околии — Добричка и Балчишка.

Взамѣна на тая обилно плодородна и образцово обработвана земя, на България бѣха оставени области, които не произвеждаха дори колкото бѣ нужно за изхранването на мѣстното население, каквито бѣха новоосвободенитѣ краища на Родопитѣ и тия между Пиринъ и Рила.

Не бѣха безъ значение и загубитѣ по отношение индустрията. Броятъ на индустриалнитѣ заведения, находящи се въ Добруджа, възлизаше на 14, отъ които 9 мелници, 2 — за метални издѣлия, 1 — за дървени мебели, 1 — за керемични и 1 — за тестени произведения. Една отъ най-голѣмитѣ мелници въ България бѣ Балчишката, която денонощно произвежаше 75 тона.

Общо загубата въ производството на България съ отнемането на Добруджа се изразява въ следнитѣ числа: въ нормално време Добруджа е произвеждала отъ 230—250 милиона килограма зърнени храни. Отъ тѣхъ около 100 милиона сж били нуждни за мѣстна консумация и 130—150 милиона кгр. сж били употребявани за задоволяване нуждитѣ на съседнитѣ околии и, главно, за износъ въ чужбина.

Стопански животъ.

Производството преди началото на Балканската и Свѣтовна войни. — Въ 1912 година засѣтата площъ земя съ пшеница възлизаше на 1,168,198 хектара, съ едно производство отъ 12,180,752 квинтала, а общо съ зърнени храни сж били посѣти 2,564,588 хектара, съ производство 26,720,285 квинтала. Въ 1915 година, преди намѣсата на България въ Свѣтовната война, засѣтата площъ съ пшеница бѣше само 973,232 хектара, съ едно производство отъ 9,668,982 квинтала; а общо съ зърнени храни бѣха посѣти 2,370,318 хектара, съ производство 24,016,230 квинтала. Следователно, въ сравнение съ 1912 година, 1915 година, както засѣтото пространство, така и полученото производство сж по-малки.

Трѣбва, обаче, да се има предвидъ, че, докато презъ 1912 година сж били изнесени: пшеница 251,426,983 кгр., рѣжъ 51,546,340 кгр. и царевица 288,607,571 кгр., презъ 1915 година този износъ бѣше значително намаленъ, а именно: пшеница се изнесе само 536,365 кгр., рѣжъ — 2,359,818 кгр. и царевица — 93,370,731 кгр. Въ България се консумира около 1,500,000,000 кгр. зърнени храни за изхранване населението презъ цѣлата година. Като се има предвидъ, че презъ 1915 година цѣлото производство на пшеница бѣ 966,898,200 кгр., отъ което изнесено 536,365 кгр. и оставено за семе 200,166,340 кгр., останало бѣ за консумиране вжтре, въ страната, 766,195,495 кгр. жито. Недостигътъ до 1,500,000,000, който възлиза на 733,804,505. кгр. се запълва обикновено съ царевица. Следователно, нормалниятъ типъ хлѣбъ презъ тази година трѣбваше да съдържа 50% пшеница и 50% царевица. Но, понеже въ България бѣше запазена и частъ отъ реколтата 1914 година, която бѣше една отъ много добритѣ*), при започване на Свѣтовната война въ хамбаритѣ на производителитѣ се намѣриха единъ милиардъ кгр. жито, което позволи да се приготвя хлѣбъ за войницитѣ на фронта, съдържащъ не повече отъ 15—20% царевица.

Скотовѣдното стопанство и производство, сжщо така, не само че не бѣха подобрени, но при започването на войната България бѣше по-зле, отколкото при Балканската война, защото липсваше време, за да бжде запълненъ изгубения и консумиранъ презъ тази война добитѣкъ. Вънъ отъ това, самата структура на народното стопанство недопускаше практикуването на специално отвъждане домашни животни, като стока, предназначена изключително за пазара, а налагаше отглеждането на тия животни като необходимостъ за задоволяване на свои домашни нужди. По такъвъ начинъ попълването на загубитѣ отъ Балканската война не може да се очаква въ кжсото време, въ което последва Свѣтовната война.

До Балканската война срѣдно на 1000 жители се падаха по 110 коня, 465 биволи и говеда и 2000 овци. Общиятъ брой на конетѣ въ България възлизаше на половинъ милионъ. Въ началото на Свѣтовната война, когато България се намѣси, тия данни бѣха съ 1/3 по-долу.

Макаръ и земледѣлска страна**), България не е лишена и отъ своя национална индустрия. Българинътъ подъ турско владичество, стоещъ по стопанска предприемчивостъ и активностъ по-високо отъ владѣтеля си турчинъ, имаше всички условия, за да създаде една доста интензивна домашна индустрия,

*) А и голѣма частъ отъ населението предпочита чистъ царевиченъ хлѣбъ.

**) Селска България съставлява 80.4% отъ общото население, а земледѣлска 77.1% отъ селското население 91.1% се занимава изключително съ земледѣлие.

стрия, присъща на тогавашната епоха. Дребно-стопанската форма на землевладѣнието, която, отъ една страна, пречѣше за развитието на самото земледѣлие, отъ друга, — съдействуваше за създаването на подобна домашна индустрия.

Обаче, разтворенитѣ тогава граници на Турция и българскитѣ земи за западноевропейската индустрия, при единъ митнически режимъ 8% *advalorem*, допуснаха разрушителната конкуренция на европейскитѣ стоки за българското еснафско производство. Задължителното желѣзно-пжтно свързване на България и Турция съ Западна Европа послужи за проникване изъ всички краища на България и въ най-отдалеченитѣ пазари на Турската империя европейската фабрична индустрия, която се яви смъртоносенъ врагъ на българската национална индустрия. Последната въ едно кратко време загуби, както своя вжтрешенъ пазаръ, тѣй и пазара въ границитѣ на старата Турска държава. И, когато България следъ 15 години отъ Освобождението си се помжчи чрезъ покровителствуваната система да запази поне своя вжтрешенъ пазаръ за собствената си индустрия, намѣри традиционния пазаръ въ предѣлитѣ на едновременната Турска империя закритъ за нея.

Все пакъ следъ най-голѣмата частъ на населението въ България, която се занимава съ земледѣлие, иде тая частъ отъ населението, която се занимава съ индустрия и разни занаяти. Тая по-малка частъ съставя 7% отъ цѣлото население. Чистото производство на това население се оценяваше на 500,000,000 зл. лв., къмъ които трѣбва да се прибавятъ още 130,000,000 зл. лв. на каквато сума се изчислява производството на домашната индустрия*).

Въ България, до започването на Свѣтовната война се експлоатираха 16 каменовжглени мини, 3 медни и 4 оловени, цинкови и медни. Тѣхното производство презъ 1912 година възлизаше**): 1) каменовжгленитѣ (държавни и частни) — 312,394 тона; 2) меднитѣ — 20,180 тона и 3) останалитѣ — 5,883 тона. Сжщитѣ мини имаха годишно производство преди намѣсата на България въ Свѣтовната война, както следва: 1) каменовжгленитѣ (държавни и частни) — 533,735 тона, или съ 221,341 тона повече годишно производство; 2) меднитѣ — 12,602, или съ 7,578 тона въ повече, и 3) останалитѣ мини — общо 3,541 тона, съ 2,342 тона по-малко.

Тия данни показватъ, че, като се изключи производството на каменовжгленитѣ мини, производството на руди въ останалитѣ мини се е намалило значително следъ Балканската война.

*) Поповъ Кирилъ. — Стопанска България. Страница 301.

**) Годишникъ — Статистически годишникъ на царство България, год. V—XIV — 1913.—1922. Страница 121.

Общо, преди намѣсата на България въ Свѣтовната война, въ едрата частна индустрия бѣха застѣпени следнитѣ браншове: 1) мини и кариери, 2) метални индустрии, 3) керамика, 4) химически индустрии, 5) индустрии за храна и питиета, 6) тютюневи индустрии, 7) текстилни индустрии, 8) държавни индустрии, 9) кожарство, 10) хартийна индустрия, 11) добиване електрическа енергия. Сѣщо и държавата и общинитѣ, съ изключение на два или три отъ тия бранша, имаха, но въ много по-ограниченъ размѣръ, такива предприятия. Въ по-голѣмъ размѣръ бѣше застѣпена металната индустрия.

Отъ всички изброени дотукъ данни, включително броя на населението, което, както се знае, възлизаше къмъ края на 1915. година на 4,930,151 жители, България не можеше да храни съ месо, да доставя вълна за облѣкло и да попълва съ хора за по-дълго време, безъ уцѣрбъ на производството въ страната, една действаща армия, по-голѣма отъ 500,000 души*).

Търговия вътрешна и външна.—Главната маса предмети, които се консумиратъ вътре въ страната, сѣ отъ самитѣ производители, защото по-голѣмата частъ отъ селското население консумира храни, които то само си произвежда, носи облѣкло и употребява покщнина, които само отъ свои сурови предмети си приготвя. Така е днесъ, така бѣше, дори въ по-голѣмъ размѣръ, въ миналото.

Ако се приеме (не е възможно да се събератъ точни данни), че само половината отъ тогавашното население на България е задоволявало своитѣ нужди отъ натуралното стопанство и по сѣщия начинъ е изхранвало и добитъка си, то се получава една сума отъ 300,000,000 зл. лв., която минала презъ три рѣце — продавачъ, посрѣдникъ и консуматоръ, се превръща въ 900,000,000 златни лева.

Вънъ отъ тая консумация по-едритѣ пера отъ вътрешната търговия се изчисляватъ за 1911. година, а тѣ не се различаватъ отъ тия за 1915. година, както следва:

- 1) Вносни стоки, безъ ония, предназначени, като сурови материали за индустрията, но не излѣзли на пазаря, за 645,000,000 зл. лв.
- 2) Производството на мѣстната покровителствуванa индустрия за 300,000,000 зл. лв.
- 3) Производството на тютюна, бирата и спирта за 100,000,000 зл. лв.
- 4) Производство минимумъ 25% отъ земледѣлската реколта, излѣзла на вътрешния пазаръ за 525,000,000 зл. лв.
- 5) Риба, дърва и др. 120,000,000 зл. лв.

*) *Найденовъ К.* — генералъ лейтенантъ, министъръ на войната презъ Свѣтовната война — „Снабдяването на армията въ време на война“. Страници 12 и 89.

**Сравнителен прегледъ на външната търговия на България презъ годинитѣ 1910, 1911, 1912, 1913, 1914 и 1915,
споредъ систематическото групиране на стокитѣ.**

Година	Животни живи		Храни и птици				Сурови и полуобр. материали			Фабрични произведения				В с и ч к о			
	Стойность		Количество	Стойность		Количество	Стойность		Количество		Стойность		Количество		Стойность		
	лева	%	кгр.	лева	%	кгр.	лева	%	брой	кгр.	лева	%	брой	кгр.	лева	%	
В Н О С Ъ																	
1910	974,960	0·6	83,294,216	23,984,636	13·5	297,447,532	31,186,928	17·6	1,158	121,210,130	121,210,204	68·3	37,100	502,241,878	177,356,723	100·0	
1911	1,354,590	0·7	74,819,273	22,429,568	11·2	375,911,623	39,885,464	20·0	1,203	113,675,794	135,675,186	68·1	11,490	564,198,690	199,344,808	100·0	
1912	2,932,225	1·4	64,059,511	20,462,433	9·6	371,152,567	41,434,935	19·4	871	138,033,951	148,280,676	69·6	7,557	573,246,029	213,110,269	100·0	
1913	5,472,097	2·9	87,728,264	28,606,870	15·1	231,774,729	29,334,489	15·5	982	78,624,101	125,884,587	69·5	10,198	398,127,094	189,298,043	100·0	
1914	2,929,090	1·2	99,786,007	25,065,576	10·4	406,153,156	46,697,327	19·3	1,878	122,384,545	166,798,321	69·1	21,662	628,323,708	241,490,314	100·0	
1915	35,668	0·1	43,480,571	12,949,244	17·5	58,904,423	16,147,860	22·0	470	19,862,526	44,362,170	60·4	1,328	122,247,522	73,494,942	100·0	
И З Н О С Ъ																	
1910	7,324,332	5·7	589,098,327	94,888,116	73·5	40,504,605	13,890,074	10·8	277	2,889,234	12,949,683	10·0	1,213,974	632,492,168	129,052,205	100·0	
1911	8,340,552	4·5	978,884,744	148,091,890	80·2	60,489,011	16,381,009	8·9	199	1,725,183	11,820,494	6·4	1,195,521	1,036,058,938	184,633,945	100·0	
1912	3,989,364	2·6	708,234,259	125,430,734	69·7	47,733,213	12,385,308	7·9	204	1,088,316	14,601,218	9·3	883,156	757,055,788	156,906,624	100·0	
1913	1,676,886	1·8	382,425,429	65,092,395	68·6	29,135,464	16,874,433	18·1	16	678,481	9,686,034	10·4	412,063	412,239,384	93,329,748	100·0	
1914	1,129,857	0·7	624,620,029	105,966,154	51·3	38,017,258	37,486,072	24·3	72	1,312,051	9,842,907	6·4	108,024	663,949,338	154,424,990	100·0	
1915	1,205,630	1·0	163,394,227	56,139,378	20·6	21,665,706	28,471,310	26·0	2	4,021,540	23,599,257	21·7	53,245	189,081,478	109,415,575	100·0	

- 6) Минимумъ 25% отъ производството отъ домашни животни 200,000,000 зл. лв.
- 7) Производство на еснафството за 450,000,000 зл. лв.
- 8) Продажба на недвижими имоти 100,000,000 зл. лв.
- 9) Продажба на домашни животни 110,000,000 зл. лв.)*

Външна търговия.—Политическото освобождение на България бѣше съвпаднало съ епохата на първитѣ моменти на индустриалния подемъ на Европа, когато стопанскитѣ интереси бѣха започнали да господствуватъ въ общата държавническа политика на народитѣ.

Наследила отъ Турция по силата на Берлинския договоръ режима на свободната търговия, премрежена само съ бариерата на адвалорното 8% митно облагане, България се намѣри въ първитѣ дни на своя политически животъ напълно разкрита за западноевропейскитѣ стоки. Само съ Турция, Сърбия и Ромъния, тя бѣше свободна да урежда своитѣ търговски договори.

Едва презъ 1897 год. се направи първата крачка да се премине къмъ специфичната митническа тарифа, която се въведе напълно следъ осемъ години — въ 1905 година.

Понеже презъ Балканската война и следъ нея, до Свѣтовната, годинитѣ по отношение на търговията се смѣтатъ за аномални, за външната търговия и нейното развитие най-правилно ще се сѣди по размѣра на вноса и износа за петиленитѣ, предшествуваще Балканската война, а именно отъ 1906 до 1910 година, включително.

Срѣдно за това петилѣтие вносътъ бѣше 140,214,400 лв. зл., износътъ — 118,606,188 лв. зл., а всичко — 258,820,588, отъ които данни сѣ вижда, че износътъ е билъ съ 21,608,212 лв. зл. по-малко, или че на всѣки 100 лв. зл. вносъ се е падало износъ само 84.59 лв. зл.

Какъ се бѣше отразила Балканската война върху търговския балансъ на България, се вижда отъ следнитѣ данни: Презъ 1911 година, последната нормална година, предъ оная, въ която се започна войната срещу Турция, вносътъ бѣше стигналъ до сумата 199,344,808 лв. зл., а износътъ—до 184,633,945 лв. зл. Отъ тия данни се вижда, че за 1911. год. търговскиятъ балансъ на България е билъ пасивенъ съ 14,710,863 лв. зл. Презъ 1914 година, която предшествува годината, въ която България се намѣси въ Свѣтовната война, докато вносътъ, въ сравнение съ 1911 година, се бѣше увеличилъ на 241,490,314 лв. зл., износътъ, въ сравнение съ сѣщата 1911 година, се бѣше намалилъ до 154,424,990 лв. зл. По такъвъ начинъ пасивниятъ търговски балансъ достигна до 87,065,324 лв. златни.

*) Поповъ К. — Стопанска България. Страница 361. Даннитѣ сѣ добити, като се пресмѣта, че при продажбата нѣкои предмети минаватъ презъ две и три рѣце.

Увеличението на вноса се дължи на обстоятелството, че през време на Балканската война всички запаси от стоки бяха консумирани, и след войната тия запаси тръбваше да бъдат попълнени. Намалението на износа се дължи главно на по-слабата реколта. Стойнстта на житното и царевично производство за 1914 год. възлиза на 301,110,691 лв. зл. Сжщо това производство за 1914 год. възлизаше на стойност 231,261,348 зл. лв., или съ 79,849,343 лв. зл. по-малко. Като се има предвид, че от външния износ на България 80% или $\frac{4}{5}$ е изключително въ зърнени храни, а от вноса на чужди стоки $\frac{3}{4}$ е от фабрични произведения, неблагоприятният за българските финанси пасивен търговски баланс през 1914 година се обяснява твърде лесно.

Обаче, непосредствено, преди намъсата на България въ Свѣтовната война, през 1915 година, поради затварянето на повечето от пжтищата за внос и при една отлична реколта, най-добрата въ продължение на повече от десет години, външният търговски баланс на България за 1915. год. се приключва съ единъ излишъкъ отъ 35,920,633 лв. зл.*)

Пазарни цени следъ Балканската и презъ Свѣтовната войни. — Какъ се отрази Балканската война върху пазарните цени на домашните животни, на по-важните предмети за живѣне и на надниците, се вижда отъ данните, които тукъ се даватъ за сравнение срѣдните пазарни цени за периода 1908.—1912 год. и тия презъ 1914 год., която е първата нормална година следъ Балканската война.

Сжщитѣ данни за 1924 год. показватъ още при какви условия, въ това отношение въ България започна Свѣтовната война. Данните за 1915 год. показватъ, на свой редъ, срѣдните пазарни цени на по-важните предмети за живѣне, когато България по своя починъ се намъси въ Свѣтовната война.

Въ периода 1908—1912 год. срѣдните пазарни цени бяха следните: 1) единъ волъ се е продавалъ на пазара за 135·92 зл. лв., а презъ 1914 год. — за 184·88 зл. лв.; 2) Една крава — за 115·20 и 127·92;**) 3) единъ конь—за 228·01 зл. лв. и 233·16; 4) единъ кгр. говеждо месо — за 0·98 и 0·94; 5) единъ кгр. овнешко месо — за 1·01 и 0·94; 6) единъ кгр. свинско месо — за 1·12 и 1·18; 7) единъ кгр. млѣко — за 0·35 и 0·37; 8) единъ кгр. сирене — за 1·20 и 1·28; 9) сто броя яйца — за 5·32 и 5·55; 10) сто кгр. жито — за 18·86 и 20·59; 11) сто кгр. ржжъ — за 14·99 и 15·72; 12) сто кгр. ечмикъ — за 15·63 и 15·09; 13) сто кгр. царевица — за 14·32 и 13·87; 14) единъ кгр. оризъ — за 0·59 и 0·66; 15) единъ кгр. бобъ — за 0·35 и 0·33; 16) единъ кгр. картофи — за 0·17 и 0·16; 17) сто кгр. брашно — за 22·84 и 24·37; 18) единъ кгр. хлѣбъ — за

*) Статистически годишникъ, години V—XIV. Сравни стр. 57 и 129.

**) Първото отъ числата е за 1912 год., а второто — за 1914 г.

0·29 и 0·31; 19) сто кгр. сѣно — за 8·01 и 10·57; 20) сто кгр. слама — за 3·65 и 4·50; 21) единъ кгр. ябълки — за 0·34 и 0·32; 22) единъ кгр. лукъ—за 0·15 и 0·23; 23)сто кгр. зеле—за 10·67 и 11·72; 24) единъ кгр. каменна соль — за 0·22 и 0·27; 25) единъ кгр. захаръ — за 1·23 и 1·14; 26) една кола дърва — за 9·74 и 10·40; 27) единъ тонъ каменни вжглища—за 50·03 и 62·66; 28) единъ литъръ газъ — за 0·45 и 0·55; 29) хиляда броя тухли — за 45 и 50 зл. лв. 30) хиляда броя керемиди обикновени — за 40 и 35 зл. лв. 31) хиляда броя керемиди марсилски — за 135 и 155 зл. лв. 32) единъ куб. метъръ греди — за 50 и 60 зл. лв. 33) единъ куб. метъръ дълги борони греди — за 90 и 95 зл. лв. 34) надници обикновени — 2·40 и 2·70 зл. лв; 35)косачи—за 3·50 и 3·90 зл.лв. дневно; 36)единъ орачъ съ два вола — за 4·70 и 5·31 зл. лв. дневно и 37) единъ зидаръ — за 4·12 и 4·41 зл. лв. дневно.

Кредитъ.—Пари. — Докрая на 1890 година кредитътъ продължаваше да се намира въ най-неразвита форма. Българската народна банка съ своитѣ петъ клона въ страната услужваше цѣлия търговски и производителенъ кредитъ. Изложението въ Пловдивъ презъ 1892 година, което, изобщо, се явява като изходенъ моментъ за стопанския подемъ на България, се смѣта сжщевременно и като дата за едно по-интенсивно развитие на кредита въ страната, като до 1901 година това развитие на кредита ставаше по мѣстна инициатива и събираше главно мѣстни капитали и спестявания.

Въ 1901 година се яви първата крупна акционерна банка въ България съ чуждестранни капитали — Генералната банка, следъ която последваха: Кредитната, Балканската и Лотарийната и съ мѣстенъ капиталъ: Вносно-износната и Софийската банки**). Номиналниятъ капиталъ на всички тия банки възлизахе на 17,000,000 златни лева.

Годинитѣ 1910—1911 бележатъ третия моментъ на стопански подемъ на страната, който се явява като синтетиченъ резултатъ на цѣлата творческа дейность на културна България отъ Освобождението насамъ за техническия и духовенъ прогресъ. Презъ тоя периодъ бяха основани още нѣколко нови банки, между които и Българската централна кооперативна банка, съ общо номиналенъ капиталъ 13,000,000 златни лева.

Презъ 1912 година бяха открити деветъ нови крупни банки съ чуждестранни капитали, на сума 33,000,000 зл. лв., като сжщевременно бяха издадени презъ сжщата година нови акции на сжществуващитѣ банки за 11,000,000 зл. лв.

*) Данните сж извадени отъ страници 385, 386, 387, 388, и 389 на Статистическия годишникъ V—XIV.

**) Отъ всички тия банки само първата — Генерална банка — продължава да работи. Останалитѣ къмъ 1930 год. или се слѣха съ други, или се закриха.

Чуждият капитал влѣзълъ въ България до 1911 година подъ разни форми (включително заемитѣ), възлизаше на сумата 731,600,000 златни лева*).

Монетната наличност на Българската народна банка въ края на 1912 година възлизаше: въ злато ефективъ 51,103,000 л., сребро 17,398,000, лв. и банкноти въ обръщение 164,428,000 лв., или всичко 232,929,000 лв. зл. Съответно, тая наличност въ края на 1915 год. бѣше нарасла на 61,935,000 злато, 22,432,000 сребро и 369,889,000 банкноти въ обръщение, или всичко монетна наличност 454,196,000 лева златни, което показва, че въ единъ периодъ само отъ три години, и то между две войни, монетната наличност на Българската народна банка се е почти удвоила.

Съответно съ това нарастване, увеличени бѣха, съ изключение на лихвенитѣ текущи смѣтки, и съответнитѣ лихвени и други смѣтки, както следва:

	1912 год.	1915 год.
1) Лихвени текущи смѣтки . . .	8,031,677 . . .	2,538,880 зл. лв.
2) Безлихвени " " . . .	17,422,977 . .	101,823,671 " "
3) Срочни влогове . . .	45,128,302 . . .	59,225,894 " "

Сжщо и капитала, който Българската земледѣлска банка имаше презъ 1912 година (52,334,174 зл. лв.), презъ 1915 год. бѣше увеличенъ, и достигналъ сумата 60,544,967 зл. лв. Увеличени бѣха, и то значително, и разнитѣ влогове, а именно:

	1912 год.	1915 год.
1) Стопанскитѣ влогове отъ . .	7,596,815 на	8,142,426 зл. лв.
2) Безсрочнитѣ влогове отъ	13,853,419 на	37,271,935 зл. лв.
3) Срочнитѣ влогове отъ	47,112,114 на	59,250,283 зл. лв.
а всичко	68,562,348	104,664,644 зл. лв.

или съ една разлика въ повече за 1915 година, възлизаща на сума 36,102,296 зл. лв.

Българската централна кооперативна банка, която разполагаше въ края на 1912 година съ свой капиталъ 6,111,700 зл. лв. и чуждѣ такъвъ 2,990,633 зл. лв., въ края на 1915 година този капиталъ бѣше нарасналъ, респективно, на 6,316,212 и 10,102,178 зл. лв., или общо съ 7,316,027 зл. лв.**).

Париченъ балансъ. — Паричниятъ пазаръ на България винаги е чувствувалъ недостигъ и винаги е бивалъ незадоволенъ. Паричниятъ балансъ обикновено е бивалъ пасивенъ, и излѣзлото злато, почти всѣкога е било повече отъ влѣзлото, защото поупателнитѣ нужди на страната надминаваха срѣдствата, които износътъ доставяше.

За периода 1879 — 1911 години е внесено следното количество злато:

*) Поповъ К. — „Стопанска България“. Страница 415 и 416.

***) Статистически годишникъ. Год. V—XIV страници 407—436.

1) отъ износъ	2,665,500,000 зл. лв.
2) отъ износъ	640,800,000 " "
3) отъ общински заеми въ чужбина	107,500,000 " "
4) донесено отъ градинари и дюлгери	120,000,000 " "
5) донесено отъ емигранти въ Америка	8,500,000 " "
6) донесено отъ пжтници чужденци . .	5,000,000 " "
7) донесено отъ лихви и дивиденти на български капитали въ странство	4,500,000 " "
А всичко влѣзло злато въ България за 23 години:	3,551,800,000 " "

Презъ сжщия периодъ време е излѣзло злато както следва:

1) срещу вносъ на стоки отъ чужбина	2,890,300,000 " "
2) държ. анюитети платени въ странство	563,600,000 " "
3) сжщо за общинскитѣ заеми	100,000,000 " "
4) изнесено злато въ странство отъ студенти	17,500,000 " "
5) сжщо отъ изселилитѣ се турци . .	65,000,000 " "
6) сжщо отъ пжтници българи за въ странство	12,500,000 " "
7) сжщо отъ застрахователни дружества	72,500,000 " "
8) сжщо като дивидентъ на чужди капитали	52,500,000 " "

Всичко излѣзло злато отъ България 3,773,900,000 " "

Намалено влѣзлото злато 3,551,800,000 " "

Разлика въ излѣзлото повече 222,100,000 " "

Тѣзи цифри ясно рисуватъ постоянния недостигъ отъ злато и нуждата отъ приливъ на такова отъ странство, за да се покрива неминуемиятъ отливъ.

Балканската война, която увеличи, отъ една страна, пасива на търговския балансъ съ предизвиканитѣ отъ нея извънредни разходи, удвои българскитѣ държавни дългове, влоши въ това отношение положението на България. Новъ и чувствителенъ приливъ на чуждо злато отъ тѣхъ трѣбваше да се докара на всѣка цена. Сключениятъ въ 1915 година 500 милионенъ заемъ въ Берлинъ бѣше предназначенъ да послужи за такъвъ приливъ на злато въ държавнитѣ каси на България.

Дълговетѣ на Държавата до започването на Балканската война приближаваха вече единъ милиардъ зл. лв. Къмъ това време консолидиранитѣ държавни заеми на Царството бѣха следнитѣ:

1) 6 % заемъ 1888 година	46,777,500 зл. лв.
2) 6 % заемъ 1889 година	30,000,000 зл. лв.
3) 6 % заемъ 1892 година	147,780,000 зл. лв. *)

*) Заемътъ отъ 1892 год. бѣше на шесть опции, отъ които само една часть отъ 6-а опция бѣ упражнена (всичко оптирано отъ тоя заемъ възлизаше на сумата 122,957. 500 зл. лв.).

4) 5 % заемъ 1902 година	106,000,000	зл. лв.
5) 5 % заемъ 1904 година	99,980,000	зл. лв.
6) 4 $\frac{1}{2}$ % заемъ 1907 година	145,000,000	зл. лв.
7) 4 $\frac{1}{2}$ % заемъ 1909 година	82,000,000	зл. лв.
8) 4 $\frac{1}{2}$ % заемъ 1909 година	100,000,000	зл. лв.
Номинална сума всичко:		757,537,500 зл. лв.

Въ миналото тѣзи заеми бѣха направени: за откупуване желѣзницата Русе — Варна (6% — 1888 год.); за постройка желѣзнопѣтната линия Царибродъ — Вакарелъ (6% — 1889 г.); за постройка дветѣ черноморски пристанища Варна и Бургасъ (6% — 1892 год.); за изплащане летещи дългове (5% — 1892 г.); за изплащане сѣщо летещи дългове, военни доставки и желѣзнопѣтни линии (5% — 1904 год.); за конвентиране заемитѣ отъ 1888 и 1889 години (4 $\frac{1}{2}$ % — 1907 год.); за военни доставки и желѣзнопѣтни линии (4 $\frac{1}{2}$ % — 1909 год.); за уреждането задълженията къмъ Турция по случай Независимостта (4 $\frac{1}{2}$ % — 1909 год.).

Съ изключение последнитѣ два държавни заема, всички други бѣха сключени срещу гаранции отъ държавнитѣ приходи на тютюневия бандеролъ, гербовитѣ марки, муририето и др.

Презъ и следъ Балканската война, независимо отъ горнитѣ консолидирани дългове, разрешени бѣха извънредни свѣрхсмѣтни кредити за разходи по войната срещу Турция. Такива кредити въ периода отъ 27-и септемврий 1912 година до 3-и декемврий 1914 година възлизаха на 355,982,610 зл. лв. Отъ тая грамадна сума бѣше покрита само една частъ съ заема, сключенъ отъ правителството на Ив. Ев. Гешевъ презъ сѣщия периодъ въ Парижъ и Петроградъ, възлизащъ на 75,000,000 лева. Оставаха, следователно, непокрити отъ тия свѣрхсмѣтни кредити 281,000,000 лева златни. Тази сума, обаче, не бѣше точна, защото, когато следъ войната бѣше направена по-точна смѣтка на направенитѣ разходи, оказа се, че пасивътъ отъ дветѣ — Балканската и Междусъюзническа войны, намѣсто на 356,000,000 лв. крѣгло, както бѣше изчислено по-рано, бѣше влѣзълъ на 480,000,000 лв.

При състоянието, въ което се намираше Държавното сѣкровище, явно бѣше, че, за да се покрятъ тия разходи, нуженъ бѣше единъ голѣмъ държавенъ външенъ заемъ. Споредъ изчисленията, този новъ заемъ трѣбваше да възлиза най-малко на сумата 450,000,000 лв. зл. Но, ако сключването на този голѣмъ държавенъ заемъ все още можеше да тѣрпи отлагане, ако не година, поне нѣколко месеца, една неотложена финансова нужда бѣше настѣпила веднага следъ мира, парична нужда, която не тѣрпѣше никакво отлагане. Касаяше се до намирането на 30—40,000,000 зл. лв., съ които да се заплатятъ лихвитѣ на консолидиранитѣ държавни заеми отъ ми-

налото, та по този начинъ да се запази, до известна степенъ, външниятъ кредитъ на България. Това се налагаше, още повече, като се имаше предвидъ, че въ скоро време на Държавата предстоеше, както се каза по-горе, да сключи единъ голѣмъ външенъ заемъ, възлизащъ на повече отъ 400,000,000 лв., който единичкъ би далъ възможность да се излѣзе отъ крайно затрудненото финансово положение, влошено отъ едно още по-неблагоприятно политическо външно и вътрешно такова на България.

Още презъ августъ 1913 година, когато мирътъ между България и Турция, за който се водиха преговори въ Цариградъ съ тайното съдействие на Австро-Унгария,* не бѣше още сключенъ, Българското правителство направи постѣпки, чрезъ нашия пълномощенъ министъръ Ив. Саллабашевъ, за сключване единъ голѣмъ заемъ въ Виена. Първоначалната лихва, обаче, която тамошнитѣ банки поискаха (11%), както и условието държавни покупки,** бѣше спънало още отначалото започнатитѣ преговори. Понеже заемътъ имаше и политически характеръ, Правителството на д-ръ В. Радославовъ бѣше предложило годишна лихва 8%, като добавяше, че мирътъ между България и Турция скоро ще бѣде сключенъ, и че веднага следъ това България ще бѣде улеснена парично и отъ Франция, но е важно да бѣде подпомогната въ трудния моментъ, услуга, която Правителството на България щѣло да умѣе да оцени, както заслужава.***)

На това предложение на Българското правителство виенскитѣ банки заявиха, че лихвениятъ процентъ не може да бѣде по-долу отъ 9 $\frac{1}{2}$ %, и че поради настояването на индустриалцитѣ, Българското правителство трѣбвало да се задължи предъ Австрийското правителство, че, когато има да прави въ странство индустриални порѣчки, било въ случай на заемъ или по други случаи и то най-късно въ течение на две години отъ деня на отпушането на аванса, Българското правителство ще направи такива порѣчки сѣщевременно и въ Австрия най-малко за 15,000,000 франка. При това, тѣзи порѣчки ще трѣбва да се направятъ при Съединенитѣ банки, които ще отпуснатъ аванса.****)

Къмъ срѣдата на октомврий 1913 година една финансова група въ Парижъ бѣше пожелала, по своя инициатива, да влѣзе въ сношение съ България, като предложи да даде на Българското правителство авансъ отъ 20,000,000 лева срещу сѣкровищни бонове. По начало самото французско правителство

*) Българска оранж. книга. Документъ № 101.

**) Българ. Оранж. книга. Докум. № 100.

***) Българ. оранж. книга. Докум. № 104.

****) Българ. оранж. книга. Докум. № 107.

не бѣше противъ сключването на единъ български заемъ въ Франция, ако по всички подробности бждатъ постигнати споразумения между българскитѣ делегати, за каквито бѣха опредѣлени министритѣ: на Външнитѣ работи — д-ръ Н. Генадиевъ и на Финанситѣ — Д. Тончевъ.

Въ началото на ноемврий прѣвъ заведе разговори въ Парижъ за сключването на единъ заемъ министърътъ на Външнитѣ работи, д-ръ Н. Генадиевъ, който трѣбваше да подготви заема политически, но моментътъ се оказа неудобенъ, поради сплашването на борсата отъ недоразумението между Турция и Гърция, което можело да се изроди въ една война. Освенъ това, тържището, споредъ българския министъръ на външнитѣ работи, било много обременено съ искания, и, вѣроятно, би могло да се създадатъ мъжнотии по размѣра на заема и неговитѣ условия. Французското правителство предяви, отъ своя страна, само едно открито условие, за да улесни заема, — припознаването отъ страна на Българското правителство частта, която се припада на България отъ турския дългъ, на което последното се бѣше съгласило.*) Но освенъ това открито условие, съществувало и друго едно — скрито, което било: България да не отива съ Австрия, безъ да се настоява същата да се опредѣли на страната на Съгласението.**)

Когато, обаче, българскиятъ министъръ на финанситѣ бѣше пристѣпилъ къмъ сериозни преговори за единъ голѣмъ заемъ въ Франция, самъ французския министъръ на финанситѣ му бѣше заявилъ открито, че моментътъ не билъ никакъ благоприятенъ да се третира за заемъ, предвидъ на възможни балкански заплитания, именно между Турция и Гърция***).

Направенитѣ за същата целъ постѣпки и въ столицата на Англия бѣха дали същитѣ резултати. И отъ Лондонъ българскиятъ министъръ на финанситѣ трѣбваше да се завърне съ праздни рѣце.

Но, ако за голѣмия заемъ все още можеше да се почака, единъ малъкъ заемъ, въ формата макаръ на авансъ отъ 30—40,000,000 лева, за да се заплатятъ лихвитѣ на старитѣ консолидирани заеми, бѣше, както вече се каза, абсолютно необходимъ на Българското правителство, и трѣбваше да се намѣри на всѣка цена. Тази повелителна нужда бѣше заставила министра Д. Тончевъ на връщане отъ Лондонъ за София да се спре въ Виена, за да потърси отново тамъ този малъкъ заемъ, какъвто и бѣше успѣлъ да намѣри. Краткосрочниятъ заемъ, въ формата на авансъ, въ размѣръ на 30,000,000 лева бѣше уговоренъ съ Wiener Bank Verein и

*) Българ. оранж. книга. Документи №№ 131, 133.

**) Българ. оранж. книга. Документъ № 134.

***) Пакъ тамъ. Документъ № 136.

Creditanstalt и предназначенъ изключително за настѣпилитѣ плащания въ Франция.

Този малъкъ авансъ, обаче, не бѣше освенъ „капка въ морето“. Голѣмитѣ финансови нужди на България си оставаха открити, и следъ отказа на Франция и Англия, които, въпрѣки първоначалния оптимизъмъ на българския министъръ на външнитѣ работи, д-ръ Н. Генадиевъ, настояваха да твърдятъ, че не е време за отпушане заеми, на Българското правителство, следователно, се налагаше да потърси другаде необходимия заемъ.

Понеже въ правителството на д-ръ В. Радославовъ се бѣше сложило убеждението, че правителствата на Франция и Русия сж, които прѣчатъ да се даде заемъ на България въ Парижъ*), на последната се наложи да потърси заеми, кждето влиянието на тия държави не би могло да се упражни. А таква бѣха централнитѣ империи — Германия и Австро-Унгария.

За тази целъ първитѣ нови постѣпки бѣха направени въ Германия, и още презъ месецъ мартъ 1914 година Германското правителство позволи емитирането на единъ български заемъ въ Германия. Но и тукъ преговоритѣ не вървѣха първоначално гладко. За да се изтрѣгнатъ отъ България повече економически блага, германскиятъ пълномощенъ министъръ въ София бѣше съобщилъ на Българското правителство, че Ромънското такова било заявило на Германското, какво то ще счете въ случая, че Германия прави заемъ на единъ неприятель на Ромъния. За да се оправдае предъ Ромънското правителство, Германското такова било принудено да поиска отъ България известни економически преимущества. И тъкмо за тази целъ билъ отишълъ въ Букурещъ директорътъ на берлинската банка Дисконто Гезелшафтъ**), за да убеди именно, Ромънското правителство, че българскиятъ заемъ въ Германия ще има само економически преимущества, а не и политически характеръ***).

Понеже къмъ същото това време отношенията между България и Ромъния бѣха напълно възстановени, и се смѣтаха за добри дотамъ дори, че се водѣха преговори за построяването на единъ мостъ надъ Дунава, Българското правителство бѣше поискало да провѣри истинността досежно позицията на Ромъния за единъ български заемъ въ Берлинъ. Въ отговоръ на запитването, българскиятъ пълномощенъ ми-

*) Д-ръ В. Радославовъ. — България и Свѣтовната криза. Страница 62.

**) Банката, която бѣше взела грижата и бѣше успѣла да създаде една банкова група за сключването на българския заемъ.

***) Българска оранжева книга. Документъ № 164; страница 97.

нистъръ въ Букурещъ, Радевъ, бѣше отговорилъ по следния категориченъ начинъ:

„Министърътъ на Външнитѣ работи ми каза, че говорилъ съ Братияну по въпроса за заема и че може да ми съобщи официално, какво Ромънското правителство не само нѣма ни-какво възражение, ако операцията стане съ Дисконто Гезелшафтъ, но ще каже думата си въ полза на тази операция*).

Явно бѣше, следователно, че преговоритѣ въ Берлинъ се бѣха започнали въ една атмосфера на неискреностъ, и че се е целило да се изтъргнатъ отъ България колкото е възможно повече облаги отъ економически характеръ.

„Една отъ тия економически облаги, която банковата група около Дисконто Гезелшафтъ бѣше поискала отъ Българското правителство въ самото начало на започване преговоритѣ, бѣше монополътъ за износа на тютюна, условие, което правителството на д-ръ В. Радославовъ отхвърли, безъ да се съгласи на каквито и да е разисквания върху това абсолютно неприемливо за България условие. Поради тая причина, преговоритѣ бѣха прекжснати. Това прекжсване се е дължало, отъ друга страна, и на енергичната намѣса на Франция, намѣса, която се потвърдява отъ следната телеграма на руския посланикъ въ Парижъ до руския министъръ на външнитѣ работи, съ дата 29-и априль 1914 година.

„Думеръ току-що ми потвърди, че е далъ категорично разпореждане до французскитѣ банки, да не даватъ на България никакви суми въ форма на български заемъ въ Германия. Споредъ уведомяния на Французското правителство отъ Берлинъ, преговоритѣ тамъ не сполучили, а това Думеръ отдава на отказа на французскитѣ банки**).

Освенъ въ Парижъ, Руското правителство се стремѣше до осуети заема на България и чрезъ едно директно въздействие въ София отъ страна на представителитѣ на Англия и Франция върху Българското правителство.

За да се осуети, обаче, веднѣжъ завинаги какъвто и да е български заемъ въ Австрия или Германия, пълномощнитѣ министри на Русия и Франция въ София взеха инициативата да предложатъ тѣ, на свой редъ, заедно съ представителитѣ на французскитѣ банки, едно последно срѣдство, ако то, разбира се, бжде одобрено отъ респективнитѣ правителства. Това последно срѣдство се състояло въ следното: Франция се задължава да даде на България нужния авансъ — около 100,000,000 лева, лично на българския Царъ, безъ да поставя тежкитѣ условия върху които се разискваше въ Бер-

*) Българска оранжева книга Документъ № 165.

***) Bulgarische Anleihe Diplomatische Aktenstücke von Liebert. Страница 632.

линъ. При това на сключването на единъ заемъ отъ България, Франция да се откаже отъ 75,000,000 и, на свой редъ Русия — отъ 45,000,000 съкровищни бонове за военнитѣ доставки.

Това предложение на двамата пълномощни министри бѣше одобрено отъ правителствата имъ, но преговоритѣ между самитѣ банки до 6-и юний 1914 година все още не могли да бждатъ превършени, и, понеже въ Парижъ се убедили, че, поради напредналитѣ въ Берлинъ преговори, не ще е възможно да се възпрепятствува подписването на заема въ Берлинъ, рускиятъ посланикъ въ Парижъ изказалъ мнение, предъ министра на Външнитѣ работи въ Петроградъ, да се насочатъ всички усилия на Съглашението въ смисълъ, да се попрѣчи на Българския парламентъ да гласува заема, сключването на който бѣше предстоещо въ Берлинъ*).

Все къмъ сжщото време българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Петроградъ, генералъ Радко Димитриевъ, бѣше телеграфиралъ въ София до министѣра на Външнитѣ работи:

„Сазоновъ ми говори съ раздражение за заема. „Вие искате, каза той, да си нахлуете хомотъ на васали на Австрия и Германия. Ще видимъ какво ще спечелите отъ това и какъ ще се освободите после отъ него. Франция давала пари на чисто финансови условия, и германскиятъ заемъ не можелъ да не бжде политически. Голѣмо зло правятъ на България вашитѣ държавни мжже съ този заемъ“, заключи той.“

Презъ това време берлинската група около Дисконто Гезелшафтъ, преговоритѣ съ които се смѣтаха почти за прекжснати, бѣше предложила, по своя инициатива, нови допълнителни условия за гаранция на заема, състоящи се въ следното: България се задължава да отстѣпи на едно българско национално дружество за експлоатация на мини, което да бжде образувано съгласно българскитѣ закони, дветѣ държавни каменовжглени мини „Перникъ“ и „Бобовъ долъ“, както и да се дадатъ на сжщата банкова група постройката на желѣзнопжтната линия Михайлово—Хасково—Порто Лагосъ, както и на самото пристанище Порто Лагосъ. Както въ експлоатацията на дветѣ каменовжглени мини, така сжщо и въ дветѣ постройки бѣше предвидено да участвуватъ дветѣ български банки: Народната и Земледѣлската. На Българското правителство бѣше предоставено и правото предварително да проучи и одобри, както условията, при които ще трѣбва да се извършатъ дветѣ гореспоменати постройки, така сжщо и размѣра на стойността, която ще струватъ тия постройки.

Понеже срещу дотогавашнитѣ консолидирани държавни заеми, на брой осемъ, Българската държава бѣше дала за гаранция всички приходи на държавата, предложенитѣ отъ Дисконто

*) Bulgarische Anleihe Diplomatische Aktenstücke von Liebert. Страница 637.

Гезелшафтът условия, правителството на д-ръ В. Радославовъ прие, и бѣше дало (въ втората половина на юний 1914 година) съгласието си за сключването на този заемъ.

Все къмъ сжщото време една финансова група въ Парижъ, начело на която стоеше банката Перие (Périer), изказа желание да даде на България не вече нѣкакъвъ авансъ, но веднага единъ заемъ отъ 200,000,000 франка. Тази банка разчитала и на участието на рускитѣ банки, а именно тия последнитѣ да размѣнятъ българскитѣ си съкровищни бонове срещу облигации отъ онвия заемъ.

Това предложение, обаче, било дошло, споредъ министъръ-председателя, д-ръ Радославовъ, много късно*), а и катастрофата въ Сараево, съ убийството на австроунгарския престолонаследникъ и неговата съпруга, бѣше причинила на Парижката борса голѣмо впечатление, и бѣше се наложило, само по себе си, едно въздържане, както отъ страна на банката Перие, така и на останалитѣ Парижски и Белгийски банки, за които се е било добило съгласието да взематъ участие въ този заемъ.

Следователно, атентатътъ въ Сараево, намѣри правителството на д-ръ В. Радославовъ по въпроса за голѣмия външенъ заемъ на България почти предъ единъ свършенъ фактъ: то бѣше сключило съ образуваната отъ нѣколко Берлински банки, начело съ Дисконто Гезелшафтъ, група единъ дългосроченъ заемъ на сума 500,000,000 лева при 5% годишна лихва и изброенитѣ по-горе гаранции, които трѣбваше да се дадатъ отъ Българската държава.

Така сключениятъ заемъ, обаче, за да влѣзе въ сила, трѣбваше да намѣри одобрението на мнозинството отъ народнитѣ представители. Когато въ София се бѣше получило известието за убийството въ Сараево, Българското народно събрание не бѣше дало своето съгласие за сключения заемъ, а вънъ, въ политическия печатъ, се водѣше една ожесточена полемика за и противъ сжщия заемъ.

На 2./15. юлий 1914 година правителството на д-ръ В. Радославовъ внесе въ Камарата договора за одобрение, и още сжщия день, при крайно възбудена атмосфера, съ протести отъ страна на цѣлата опозиция, които протести бѣха придружени съ хвърляне мастилници, столове и др., заемътъ бѣ гласуванъ само отъ правителственото болшинство така, както бѣ внесенъ отъ правителството.

По силата на тоя договоръ за заемъ, създадоха се следнитѣ задължения между Българската държава и германската банка Дисконто Гезелшафтъ:

*) Д-ръ Радославовъ — „България и свѣтовната криза“ Страница 67.

1) даването отъ страна на въпросната банка на единъ български държавенъ 5% заемъ въ злато до 1914 година въ размѣръ на 500,000,000 лева златни;

2) даването на единъ авансъ на Държавното съкровище отъ 120,000,000 лева златни срещу съкровищни бонове;

3) постройката на желѣзно-пѣтната линия Михайлово—Хасково—Порто Лагосъ и

4) експлоатацията на минитѣ Перникъ и Бобовъ-долъ за единъ срокъ отъ 99 години, при едно участие на Б. Н. банка съ 30% отъ чистата печалба.

Обаче, този договоръ за заемъ не се изпълни, поради избухналата Свѣтовна война, тъй като, съгласно чл. 30 отъ сжщия договоръ, се казваше, че, въ случай на война, Дисконто Гезелшафтъ си запазва правото да се откаже отъ поетитѣ съ този договоръ задължения.

За да се снабди въ такъвъ случай Държавата съ пари, Българското правителство сключи при сжщата банка единъ авансовъ заемъ отъ 120,000,000 златни лева. Гаранциитѣ, предвидени въ договора за този авансъ, бѣха сжщитѣ като тия, предвидени въ договора за заема.

Въ договора за 120,000,000 авансъ срещу съкровищни бонове отъ 12./25. юлий 1914 година бѣше предвидено една частъ отъ произведението на този заемъ да се употреби за погасяване на 10,000,000 рубли дългъ на Българското съкровище къмъ Banque d'Escompte, въ Петроградъ, съ падежъ 7./20. августъ 1914 година.

По-късно, пакъ срещу съкровищни бонове, възъ основа законитѣ за свръхсмѣтнитѣ кредити, утвърдени съ укази №№ 82 и 101/912 г., 8, 19, 26 и 30/913 год., 59, 62 и 84/914 год., все при сжщата германска банка и една австроунгарска банкова група, начело съ Винербанкферайнъ, биде сключенъ единъ новъ 150,000,000 авансъ съ 6% лихви и $\frac{3}{8}$ % комисионни. Тоя авансъ бѣ сключенъ съ договора: единиятъ — отъ 31-и I (13-и II) и другиятъ — отъ 4./17. февруарий 1915 година. Свръхсмѣтнитѣ кредити по горнитѣ въпроси се отнасяха: първитѣ шестъ — за военни нужди презъ Балканската война, а последнитѣ три, главно — за превъоръжаване армията въ мирно състояние.

Независимо отъ всичко това, при сключването на тайната спогодба на 25-и VIII (6-и IX) 1915 год. между България и Германия, се уговори (въ § 5) единъ 200,000,000 воененъ заемъ, нуженъ за въоръжаването на армията и воденето на войната*).

*) Чрезъ тайна спогодба отъ 20-и XI (3-и XII) 1915 година и IX постановление на Министерския съветъ отъ 4-и (17-и) XII 1915 г. сжщитѣ условия бѣха приети да важатъ и за други 350,000,000 зл. лв., вече дадени, а сжщо и за сумитѣ по 50,000,000, които щѣха да се отпусчатъ занапредъ.

Следователно, още отъ края на 1914 година и до самия свършекъ на Свѣтовната война, Българското държавно съкровище бѣше напълно обезпечено съ парични срѣдства, нуждни за водене войната. И, ако българската армия все пакъ влѣзе въ Свѣтовната война полуоблѣчена, полувъоръжена и крайно незадоволително екипирана, дължи се, главно, на три обстоятелства:

- 1) изхабяване оръжието, снарежението и, главно, облѣклото презъ време на Балканската война и липсата на време, за да се набави и замѣни негодното;
- 2) трудната процедура при отпусчане и оправдаване сумитѣ за такива цели;
- 3) поради затварянето пѣтица за транзитъ.

Желѣзно-пѣтни и водни съобщения. — Когато презъ есенята на 1912 година България обяви война на Турция, общата дължина на желѣзно-пѣтната мрежа възлизаше на 1,964,046 км., отъ които 15,663 км. принадлежеха на частни лица (индустриални клонове).

Развитието на тая мрежа презъ следнитѣ години, до намѣсата на България въ Свѣтовната война, бѣше следното:

Презъ 1913 година бѣха построени и открити нови 175,653 км. нормални желѣзопѣтни линии, а презъ 1915 — още 15,714 км. и 317 км., принадлежащи на Източната ж.-п. компания. Така че въ момента, когато България се намѣси въ Свѣтовната война, желѣзно-пѣтната ѝ мрежа бѣше общо 2,457,003 км. нормални линии, отъ които на Държавата — 2,124,340 км., на Източната ж.-п. компания — 317 км. и на частни лица — 15,663 км.

Броятъ на пѣтниците само по държавнитѣ желѣзници (2124,340 км.) бѣше стигналъ презъ 1915 год. I класъ — 18,352, II класъ — 249,772 и III класъ — 3,181,960 души, или всичко 3,450,084 срещу 3,341,655 за 1912 год.; а по-важнитѣ превозени стоки възлизаха на 977,800 тона срещу 1,201,009 тона за 1912 година. Разликата въ повече за 1912 година се дължи, главно, на превозенитѣ презъ тая година 290,519 тона повече зърнени храни.

Резултатътъ отъ експлоатацията на държавнитѣ желѣзници презъ 1915 година бѣше при вложенъ капиталъ 335,340,055 зл. лева, приходъ бруто 33,630,937 зл. лв. и разходъ бруто 25,850,370 зл. лв. или печалба на 1 км. 3,534 зл. лв.

Презъ сжщата, 1915, година България имаше 171 кораби съ платна, съ вмѣстимостъ нето 4,604 тона, и 18 кораби съ пара, които имаха вмѣстимостъ 10,813 тона бруто и 6,728 тона нето, а общо 189 кораби съ вмѣстимостъ 16,250 тона бруто и 11,332 тона нето.

Поща и телеграфъ. — Когато България започна войната на Балканитѣ, презъ месецъ октомврий 1912 година, въ Царството имаше 370 телеграфопощенски станции и 1,931 пощенски агентства и подвижни писалища. Сведения за 1915 го-

дина липсватъ, но, ако се сѣди по даннитѣ за 1920 година, които, респективно, сж: 440 и 2,095 или съ едно увеличение отъ 70 телеграфопощенски станции и 164 агентства за единъ периодъ отъ осемъ години, положението презъ 1915 година не ще се е различавало сжщественно отъ онова презъ 1912 год.

Политически и културенъ животъ.

Обществени финанси. — Тежестята, която понасяха българскитѣ граждани при снабдяването Държавата и изборнитѣ учреждения съ срѣдства за обществени разходи съ данъцитѣ, които публичната власть събираше, както и отъ другитѣ дажби, събирани подъ разни форми, до намѣсата на България въ Свѣтовната война, варираше за разнитѣ години между 9 и 10% върху цѣлия годишенъ приходъ на нацията, което значи, че отъ всѣки 100 лева националенъ годишенъ доходъ се вземаха срѣдно между 9 и 10 лв. златни въ форма на данъци.

Презъ 1915 година бѣха предвидени постѣпления:

1) отъ прѣки данъци	54,944,370 зл. лв.
2) отъ косвени данъци	106,875,516 зл. лв.
3) отъ държавни привилегии	8,000,000 зл. лв.
А всичко отъ данъци	170,419,886 зл. лв.

Отъ тия данъци всжщностъ постѣпиха:

1) отъ прѣки данъци	25,905,950 зл. лв.
2) отъ косвени данъци	66,023,980 зл. лв.
3) отъ държавни привилегии	8,633,721 зл. лв.

А всичко постѣпили отъ данъци презъ 1915 год. 100,563,651 зл. лв.

Къмъ така предвиденитѣ 170,000,000 зл. лв. държавни данъци, като се прибавятъ 55,000,000 общински и окръжни данъци*) за сжщ та 1915 година, или всичко 225,000,000 зл. лв. на едно население отъ 5,000,000 души, се вижда, че прѣката данъчна тежестъ на населението въ България за 1915 година е била срѣдно *по 45 лева* на жителъ.

Тѣзи данни, макаръ и приблизителни, показватъ, че, както Държавата, така и окръжитѣ и градскитѣ общини сж изразходвали презъ всичкото време до края на 1914 година много повече, отколкото сж събирали по своитѣ ежегодни редовни и извънредни приходни бюджети. Голѣмата частъ отъ изразходванитѣ въ повече, както отъ страна на Държавата, така и отъ страна на окръжитѣ и общинитѣ, е била покривана съ заеми, сключвани главно въ чужбина.

*) Редовни и извънредни; за общинитѣ сж взети даннитѣ за 1914 г. понеже за 1915 год. липсватъ.

Баланс на обществените финанси.—Точни данни за прихода и разхода на всички окръзи и общини въ България никога не е имало, обаче, отъ направените приблизителни изчисления за приходите и разходите на Държавата, окръзите и общините за цѣлия периодъ на съществуванетоъ имъ, т. е. отъ 1879 година до 1914 год., включително, сж добити следните данни: *)

Бюджети	Приходъ милиона зл. лв.	Разходъ милиона зл. лв.	Разлика милиона зл. лв.
Държавенъ	3,380	4,500	— 1,120
Окръженъ	94	100	— 6
Общински	градски	607	— 160
	селски	421	+ 1
а всичко	4,343	5,628	— 1,285

Дългове.—Положението на държавните дългове къмъ 1-и януарий 1915 година бѣше следното:

1) Дългове къмъ външни държавни и кредитни учреждения.

Консолидирани	Окупационенъ дългъ къмъ Русското правителство (безлихвенъ)			25,294,276 зл. лв.
	Български държав.	6 ⁰ / ₀ заемъ отъ 1892 г.	72,687,500	" "
		5 ⁰ / ₀ " " 1902 г.	98,505,000	" "
		5% " " 1904 г.	94,465,000	" "
		4 ¹ / ₂ % " " 1907 г.	141,057,500	" "
		4 ³ / ₄ % " " 1909 г.	81,190,024	" "
"	4 ¹ / ₂ % " " 1909 г.	96,990,000	" "	
Неконсолидирани	Къмъ Банкъ де Пари и де Пеи Ба авансъ		74,500,000 зл. лв.	
	Къмъ Дисконто Гезелшафтъ—Берлинъ авансъ		270,000,000 зл. лв.	
	Всичко външни дългове		954,689,300 зл. лв.	

2. Вътрешни заеми и дългове къмъ държавни банки:

Къмъ Българската земледѣлска банка	3,204,228 зл. лв.
Къмъ Българската народна банка	134,898,735 зл. лв.

Всичко вътрешни държавни дългове 138,102,963 зл. лв.

А всичко външни и вътрешни държавни дългове:

954,689,300 зл. франка и 138,102,963 лева.

Разпредѣленъ този дългъ върху населението, което България имаше къмъ 1-и януарий 1915 год., се падна на жителъ по 191.61 франка и 28.31 лева държавенъ дългъ.

*) За данните до 1911 г., вкл., гл. Стопанска България, страница 424, а за годините 1912, 1913 и 1914 г. — Годишния статистикъ, V—XIV.

Недобори.—Годишниятъ недоборъ на бюджета за 1914 г. бѣше възлѣзълъ на 28,670,651 зл. лв., а тоя за 1915 год. — на 32,356,149 лв., а заедно съ недоборите отъ предшестващите години — на сумата 100,041,400 зл. лв., тогава, когато годишниятъ недоборъ за 1911 г. бѣше едва 9,478,064 зл. лв. а общо недоборите съ предшестващите години — на сумата 25,070,286 зл. лв.

Съпоставени тия данни, показватъ, че общо недоборите за 38 години (1879—1911 г. вкл.) сж нарасли повече отъ четири пѣти въ единъ периодъ само отъ четири години (1912—1915 години) отъ 25,000,000 сж достигнали до 110 милиона златни лв.!

Тѣзи голѣми неиздължения на данъкоплатците къмъ Държавата презъ последните четири години се дължатъ изключително на войните, водени презъ сжщия периодъ.

Фондове подъ контролата на Държавата.—Въ края на 1914 година тия фондове бѣха следните:

1) За пенсии и застраховки	35,238,508 зл. лв.
2) За благотворителни цели	18,412,161 зл. лв.
3) За издържка на ученици	2,334,975 зл. лв.
4) За болници	5,361 зл. лв.
5) За културни цели	179,681 зл. лв.
6) За паметници	11,240 зл. лв.
7) За разни други цели	20,150,254 зл. лв.
Всичко	76,332,189 зл. лв.

Законодателни избори.—Презъ 1914 година бѣха произведени избори за XVII обикновенно народно събрание. Населението, което възлизаше на 4,829,600 души, броеше въ градските общини 934,286 жители и въ селските — 3,895,314 жители. При произведените на 23-и февруарий 1914 год. старъ стилъ законодателни избори по пропорционалната система се избираха 245 народни представители, отъ което следва, че на единъ народенъ представител сж се паднали срѣдно по 4,681 избиратели.

Броятъ на положилите кандидатурите си за народни представители презъ сжщите законодателни избори бѣ 1509, а подадените гласове — 764,286; отъ тѣхъ за листите, които получиха мандати, бѣха подадени 709,495 или 92.83% отъ всички подадени гласове. Срѣдно на всѣки избранъ депутатъ са падатъ по 2,896 действителни бюлетини.

Управление.—Общиятъ брой на държавните чиновници и служещи презъ 1911 година е билъ 49,683, отъ които 5,501 жени. Срѣдната имъ годишна заплата е възлижала на 1510 зл. лв. Отъ всички тия чиновници 45,423 сж получавали отъ 300 до 3,000 лв. годишна заплата; 4,081 — отъ 3001 лв. до 6,000 лв.; 273 — отъ 6001 лв. до 10,000 лв.: 26 души — отъ 10001

лв. до 12,000 лв. и 18 души сж получавали повече отъ 12,000 лв. зл., а 62 души сж били безъ заплата.

Общиятъ брой на чиновницитѣ и служещитѣ при изборнитѣ учреждения е билъ презъ сжщата година 22,668 души, отъ които 410 жени, съ срѣдна годишна заплата 654 зл. лв.

Срѣдната месечна заплата на държавнитѣ служители къмъ края на 1914 година бѣше следната:

главни секретари и директори	650 лв. зл.
професори	500 лв. зл.
сждии	515 лв. зл.
военни	333 лв. зл.
служби отъ I категория (началници отдѣления и приравнени)	485 лв. зл.
служби отъ II категория (гимназиални учит. и прирав.)	304 лв. зл.
служби отъ III категория (прогимназ. учит. и прирав.)	212 лв. зл.
служби отъ IV категория (основни учители. и прирав.)	147 лв. зл.
служби отъ V категория (архивари и приравнени)	159 лв. зл.
служби отъ VI категория (разсилни и приравнени)	90 лв. зл.

Изобщо :

срѣдно за всички граждански служби месечно по	244 лв. зл.
срѣдно за военнитѣ служби месечно по	333 лв. зл.
срѣдно за I, II, III категории месечно по	392 лв. зл.
срѣдно за IV, V и VI категории месечно по	136 лв. зл.

Образование. — Презъ учебната 1914—1915 [год. имаше:

детски училища при първоначалнитѣ училища	41
първоначални училища	4771
прогимназиални, пълни и непълни гимназии	442
специално образователни	22
стопанско професионални	96
педагогически курсове	3
държавенъ университетъ	1
учебни институти за аномални деца	4
а всичко учебни заведения	5380

Презъ сжщата учебна година броятъ на ученицитѣ и учителитѣ бѣше следния:

въ детскитѣ училища	2,712/51*)
въ първоначалнитѣ училища	553,712/11,530
въ прогимназиитѣ и гимназиитѣ	91,592/3,710
въ специално-образователнитѣ училища	4,990/344
въ стопанско-професионалнитѣ	6,005/388
въ педагогическитѣ курсове	87/13
въ Държивния университетъ	2,887/74
въ учебнитѣ институти за аномални деца	169/25
а всичко презъ учебната 1914/1915 год.	662,154/16,135

*) Въ числителъ е показанъ броятъ на ученицитѣ, а въ знаменителъ — тоя на учителитѣ.

Книжнина и художество. — Въ периода 1911—1915 години бѣха основани 32 библиотеки и читалища, отъ които 8 градски и 24 селски, а съ основанитѣ презъ периода 1860—1910 година общиятъ брой на библиотекитѣ и читалищата въ България къмъ края на 1915 година възлизаше на 285, отъ които 65 градски и 220 селски. Отъ всички тия библиотеки и читалища 34 бѣха основани още презъ 1860—1880 година. Отъ тѣхъ 20 бѣха градски и 14 селски.

Презъ 1912 година излизаха 263 вестници и 136 списания, отъ които 14 на чужди езици. Като се знае, че презъ 1920 година сж излизали всичко 290 вестници и списания, или съ 100 вестници и списания въ по-малко, трѣбва да се допусне, че, следъ несполучливата за България война въ 1913 година, не само че се спира издаването на нови вестници и списания, но въ единъ периодъ отъ шесть години намаляватъ съ 14 издаванитѣ такива до това време.

Обществена предвидливостъ. — На 31-и декемврий 1915 година Пенсионниятъ фондъ по гражданското ведомство възлизаше на 32,402,348 зл. лв., а броятъ на пенсионеритѣ за изслужено време бѣше 9,620 и за инвалидность — 584 души. Къмъ сжщото време Военниятъ пенсионенъ фондъ възлизаше на 4,435,352 зл. лв., а броятъ на пенсионеритѣ бѣше 1,797.

Пенсионниятъ фондъ на служителитѣ при изборнитѣ учреждения имаше въ 1915 година приходъ 509,632 зл. лв. и разходъ 415,913 зл. лв.

Презъ периода 1911—1915 години бѣха основани 272 кооперации, а съ сжществуващитѣ по-рано такива общиятъ имъ брой къмъ края на 1915 год. възлизаше на 942, отъ които селско-стопански кооперации 738, популярни банки 39, разни локални кооперации 2 и разни кредитни взаимно-спомогателни сдружавания 6. Броятъ на потрѣбителнитѣ и жилищни кооперации възлизаше на 54, а тоя за доставки, продажби и преработки — 30. Въ областъта на промишленостъта — 35 и въ областъта на свободнитѣ професии сжщо — 35. Общозастрахователнитѣ кооперативни сдружения бѣха 26, производителни и трудови — 22, разни други кооперативни сдружения — 8 и общи и районни кооперативни съюзи — 6.

Броятъ на застрахователнитѣ дружества къмъ края на 1915 година бѣше 6, съ общо число на застрахователнитѣ полици 67,083 и застрахованъ капиталъ на сума 232,435,429 зл. лв.

Презъ сжщата 1915 година броятъ на пощенскитѣ станции, при които бѣше въведена службата на спестовната каса, възлизаше на 294, съ влогове на сума 33,863,997 зл. лв., и съ общъ капиталъ къмъ края на годината 56,450,061 зл. лв.

Споредъ занятieto на собственицитѣ на този капиталъ, 3,092 сж били земледѣлци, скотовѣдци, лозари и др.; 46 — риболовци; 2,413 — занаятчии; 1,094 — търговци; 766 — работници; 2,101 — слуги; 831 — учители; 2332 — ученици; 2125 — чиновници; 848 — военни; 118 — духовни лица; 861 — благотворителни, търговски и индустриални дружества, разни читалища, настоятелства и обществени учреждения; 6,867 — жени-домакини и 3,528 — разни, а всички вложители на брой 27,091.

Правосъдие. — Отъ 1914 година бѣха останали несвършени дѣла въ Върховния касационенъ сждъ 6,934, отъ които 3845 граждански и 3,089 углавни. Презъ 1915 година постъпили 3,673 дѣла и насрочени за разглеждане презъ сжщата година 3,155, отъ които решени 2,388.

Въ апелативнитѣ сждилища бѣха останали несвършени отъ предшестващата година 9,536 дѣла, отъ които 4,833 граждански и 4,703 углавни. Презъ 1915 година постъпили 7,409 дѣла. Отъ всички тия дѣла, на брой 16,945, бѣха разгледани и решени едва 4,882 и свършени съ помирение и прекратени 529, или всичко 5,411, които съставяха едва $\frac{1}{3}$ отъ всички дѣла презъ тази година, останали и постъпили за разглеждане въ тритѣ апелативни сждилища (София, Русе и Пловдивъ).

При единъ брой отъ 26 окръжни сждилища презъ 1914 година, останали несвършени дѣла къмъ края на сжщата година 74,171, отъ които углавни 36,776 и съ постъпилитѣ презъ следната (1915 година) 62,280, общиятъ брой възлизаше на 136,451, отъ които, обаче, презъ годината бѣха решени едва 37,034.

Още по-лошо бѣше положението на мировитѣ сждилища, каквито презъ 1915 година имаше 150. Дѣлата, които чакаха да бждатъ решени, възлизаха на 610,066, или по 40,000 дѣла срѣдно на всѣко едно сждилище, а бѣха решени 272,296 и прекратени 123,071.

Броятъ на осжденитѣ презъ 1912 година лица отъ двата пола*) възлизаше на 6,624 души, отъ които мъже 6,078 и жени 546. Отъ тия лица по Наказателния законъ сж били осждени 6484, отъ които мъже 5,945 и жени 539, а по специалнитѣ закони — 140, отъ които мъже 133 и жени 7.

По възраст осжденитѣ презъ 1912 година лица по Наказателния и специалнитѣ закони се разпредѣлятъ така: до 17 години — 810/46**); отъ 17 до 21 години — 1128/85; отъ 21 до 30 години 1757/136; отъ 30 до 40 години 1141/151; отъ 40 до 50 години 597/97; отъ 50 до 60 години 328/42; отъ 60

*) Данни за 1915 година нѣма.

***) Въ числителъ сж показани мъжетѣ, а въ знаменателъ — женитѣ.

до 70 години 146/32; отъ 70 години нагоре 58/6 и съ непоказана възраст 13/1 всичко 6078/546.

По образование сжщитѣ осждени лица се разпредѣлятъ: неграмотни 1971/425; съ първоначално образование 3171/66; съ прогимназиално и незавършено срѣдно и висше образование 68/4 и съ непоказано образование 122/5 и съ непоказана грамотностъ 18/12.

Сжщитѣ осждени лица по народностъ и полъ се разпредѣлятъ: българи 5165/455, турци 493/23, гърци 46/3, ромъни 79/19, арменци 11/1, евреи 39/4, цигани 184/33, отъ други и непоказани народности 61/8, а всичко 6078/546.

По главни категории професии осжденитѣ се дѣлятъ така: селско стопанство 3895/364, индустрия 818/46, съобщения 154/6, търговия 32022, обществени служби (държавни, окръжни и общински) 338/6, свободни професии 134/12, домакинска работа и домашна прислуга 10/34, служещи, работници и надничари 286/38, разни други 122/18, а всичко 6078/546.

Обща преценка.

Макаръ че въ сравнение съ 1912 година България да придоби около 18,000 кв. клм. пространство и нарастна съ половинъ милионъ население, въ всѣко друго отношение тя загуби. Направенитѣ жертви въ хора и пари далечъ не се компенсирала съ отбелязанитѣ придобивки.

Новата политическа обстановка, като резултатъ на Междусъюзническата война, задуши България отъ всички страни и спрѣ за известно време еднакво нейното стопанско и духовно развитие.

Съ загубването на Добруджа намъ бѣха отнети 8% отъ най-плодородната земя и 6% отъ най-опитното ни въ земледѣлческото производство население, както и 28% отъ всички стопанства на България.

По такъвъ начинъ само отъ Добруджа ние изгубихме между 130—150 милиона кгр. зърнени храни!

И въ 1915 година при повече земя, ние всжщностъ имахме по-малко засѣто пространство и по-малко производство. Конетѣ, говедата и овцетѣ, въ сравнение съ 1912 г., бѣха сжщо съ $\frac{1}{3}$ по-малко!

Общо, по събранитѣ за 1915 година данни, България не можеше да храни съ месо, да доставя вълна за облѣкло и да попълва загубитѣ въ хора, безъ ущърбъ на производството въ страната, една действаща армия по-голѣма отъ половинъ милионъ хора.

Търговията сжщо бѣше намалѣла. Докато презъ 1911 година имаше пасивенъ търговски балансъ, възлизащъ на 14,710,863 зл. лв., сжщиятъ за 1914 година възлизаше на 87,065,324 зл. лв.

Повишени бѣха пазарнитѣ цени на домашнитѣ животни, на предметитѣ за живѣне и надницитѣ.

За да се подпомогне страната и да се тласне стопански и културно налагаше се сключването на единъ голѣмъ външенъ заемъ, толкозъ повече, че войната отъ 1912/1913 години бѣше изпраздила съвършено Държавната каса. Но по редъ причини тоя заемъ дойде много късно — тогазъ, когато почти всички пжтища, поради внезапно избухналата Свѣтовна война, бѣха заприщени, и ценитѣ на всички предмети бързо почнаха да се покачватъ, а нѣкои отъ тия предмети дори и се загу- биха отъ пазара.

Независимо отъ това, гласуваниятъ отъ Народното събра- ние заемъ, сключенъ въ Берлинъ съ Дисконто Гезелшафтъ, поради драматичнитѣ условия, при които стана това гласуване, разкри страшна бездна, която дѣлѣше българския народъ надве по въпроса за евентуалното участие на България въ току-що избухналата Свѣтовна война. За всички стана ясно, че страната живѣеше единъ аномаленъ политически животъ, опасенъ за нейното бждеще — политическо и духовно разе- динение, което времето до намѣсата, намѣсто да ограничи, го засили още повече.

Такава, раздражена отъ събитията, рана носѣше всѣки повиканъ за война презъ 1915 година гражданинъ, който, полу- облѣченъ, полувъорженъ и полуекипиранъ, бѣ изпратенъ на фронта, съ надежда да поправи неправдитѣ, нанесени ни отъ Бу- курецкия договоръ за миръ.
